

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Letters met beentjes: inleiding bij de 'Nederlands-Hongaarse biljetletterproef'

Lommen, M.M.J.J.P.

Published in:

Nederlands-Hongaarse biljetletterproef 2009 = Magyar-Holland plakátbetűminta 2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lommen, M. (2009). Letters met beentjes: inleiding bij de 'Nederlands-Hongaarse biljetletterproef'. In R. Steur (Ed.), *Nederlands-Hongaarse biljetletterproef 2009 = Magyar-Holland plakátbetűminta 2009* Amsterdam: LJC-Pers [etc.].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

LETTERS

MET

Inleiding bij de
Nederlands-Hongaarse
Biljetletterproef

BEEENTJES

Mathieu Lommen

2009

LJC-Pers | Németalföldi Nyomda

Amsterdam | Debrecen

VAN MEET AF AAN bestond er typografie buiten het boek. Toch is de geschiedenis van de drukletter vaak louter beschreven als de geschiedenis van de boekletter. Makkelijk slaat men de negentiende eeuw over. Liefhebbers van verfijnde boekletters zullen in ‘de lelijke tijd’ minder van hun gading hebben gevonden; na 1830 kwamen biljetletters juist tot ongekende bloei, in Amerikaanse circus-, theater- en spoorwegaffiches. Maar weinig beelden kunnen die periode zo onmiddellijk oproepen als een ‘western font’.

Letters in grote corpsen voor handelsdrukwerk bestaan al eeuwenlang. Prachtig is het enorme gotische alfabet in kapitaal en onderkast dat de Gentse stempelsnijder Hendrik van den Keere omstreeks 1580 ontwierp. Zijn Grosse Flamande gebruikte Plantijn als initiaal en vermoedelijk ook voor aanplakbiljetten. De letter was gegoten van in zand afgevormde houten modellen. Een snellere methode om grote letters in oplage te vervaardigen was stereotypie. In de Amsterdamse Jordaan bedienden de Gebroeders Tollenaar zich omstreeks 1840 van zo’n techniek. Zij sneden hun ontwerpen in houten blokjes en drukten die vervolgens af in net stollend lettermetaal. De afgietsels van de zo verkregen vormpjes werden op een houten voet gemonteerd en per stuk verkocht. Het werk van de Tollenaars was soms uitbundig gedecoreerd, in wedijver met de opkomende lithografie waarin volkomen tekenvrijheid bestond. Overigens kopieerden de broers het een en ander, net als de gevestigde lettergieters.

In het tweede kwart van de negentiende eeuw werd massaproductie van houten drukletters mogelijk. Dat was met name te danken aan de freesmachine, die later werd gekoppeld aan een pantograaf. De vernieuwingen in techniek vonden plaats in de Verenigde Staten, die toen richting Stille Oceaan expandeerden. Houten letters waren in vergelijking met loden goedkoper, duurzamer en eenvoudiger te hanteren. Ze leverden daarbij een egalere druk op. Krantenkoppen werden eruit gezet maar vooral posters, waarbij men de uiteenlopende soorten vaak met een houtgravure combineerde. Maar aan het eind van de negentiende eeuw zouden de steendrukkers de markt voor affiches grotendeels overnemen.

Hoe verder de negentiende eeuw vorderde, hoe soberder de vormgeving van biljetletters werd. Ze bleven wel de hele periode van de hoogdruk

door in gebruik, tot in de jaren zeventig van de twintigste eeuw. Moderne biljetletters verschenen als afzonderlijke familie – bijvoorbeeld de Plak (1928), een vette schreefloze van Paul Renner – maar in de regel als grote broer bij een loden familie. Zo kwam omstreeks 1901 bij het Amerikaanse Hamilton's wood type een proef uit met 'mostly reproductions of popular faces as cast in metal'. En bij de Zwitserse lettergieterij Haas verscheen nog in 1966 een proef van de Helvetica Plakat, leverbaar in hout of kunsthars.

In de jaren twintig van de vorige eeuw ontdekte de drukker-kunstenaar H.N. Werkman de autonome kracht van houten letters. Misschien zijn mooiste experimenten op dit gebied zijn de composities in *The Next Call*, het avant-garde tijdschrift dat op de handpers tot stand kwam. Theo van Doesburg, Kurt Schwitters en Käthe Steinitz gaven biljetletters ledematen: een vette schreefloze B werd een personage in het sprookje *Die Scheuche* (1925). In de jaren dertig maakte de negentiende-eeuwse reclamevormgeving echt een revival door. Hier was Nicolette Grays *XIXth century ornamented types and title pages* (1938) mede debet aan. Lettergieterijen speelden snel in op die trend en sinds het begin van het digitale tijdperk is er zelfs een stroom aan bewerkingen van negentiende-eeuwse letters.

Toen de offset de boekdruk overbodig had gemaakt, namen marginale drukkers het oude ambacht als liefhebberij over. Biljetletters bleken al schaars: in de loop der tijd waren ze vaak als brandhout gebruikt. Wat er nog was, was meestal incompleet. Men vond het bij opkopers van grafische machines of het kwam mee, als bijvangst, met ander materiaal. En op markten gingen houten letters per stuk van de hand, als bric-à-brac. Een staalkaart van wat er aan dit materiaal nu nog in de kasten ligt bij drukkers in Nederland en Hongarije, is bijeengebracht in dit project. In de overzichten van individuele letters, tekens en cijfers wordt flink uitgepakt, met onder meer iris- en gouddruk. Soms was een noodgreep onvermijdelijk. Een tekort aan kapitalen leidde op het titelblad tot een vermenging met onderkast. Zo werkt deze *Nederlands-Hongaarse biljetletterproef* op een vaak negentiende-eeuwse manier bijzonder aanstekelijk.

Deze inleiding werd door Sander Pinkse gezet uit Lexicon, ontworpen door Bram de Does, en Wood Antique, een bewerking van een anonieme Amerikaanse biljetletter. Ecodrukkers in Nieuwkoop drukte de tekst in een oplage van 100 exemplaren.

Magyar-Holland

BILLETTER

20 **neobond** **PROSE** **09**

plakáthetűminta